

10. Столяренко А.М. Экстремальная психопедагогика / Столяренко А.М.– М.: ЮНІТІ-ДАНА, 2002. – 607с.
11. Основы психологического обеспечения деятельности МЧС: [підручник / за заг.ред.В.П.Садкового]. – Х.:УЦЗУ. 2009. – 244с.
12. Осипова А.А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях / Осипова А.А.– Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – 315с.
13. Организация психологической подготовки особого состава подразделов Сухопутных войск: [навчально-методичний посібник / за ред. Г.П. Воробйова]. – Львів: АСВ, 2012. – 430 с.
14. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности работников пожарно-реставрационных подразделов МЧС Украины: [навчальний посібник]/ Микола Андрійович Кришталь. – Черкаси: Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобіля, 2011. – 226с.
15. Психология экстремальных ситуаций для спасателей и пожарных / под общ.ред. Ю.С.Шойгу. –М. :Смысл, 2007. – 319 с.
16. Психология и педагогика. Военная психология /под ред.А.Г.Маклахова. – СПб. : Питер, 2004. – 464с.
17. Рабочая книга практического психолога: [пособие для специалистов, работающих с персоналом /под ред. А.А.Бодальова, А.А.Деркача, Л.Г.Лаптева]. – М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2001. – 460 с.
18. Экстремальна психологія: [підручник / за заг.ред. проф. О.В.Тімченка]. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2007. – 502с.
19. Енгальчев В.Ф. Психологические основы вузовской подготовки специалистов в юридической психологии: автореферат дис. ... доктора психологических наук: 19.00.07 / Енгальчев В.Ф.–Санкт-Петербург, 2006.– 40 с.
20. Школьная психологическая служба: вопросы теории практики/ Дубровина И.В. – М.: МГУ, 1991. – 202с.

УДК 159.9

Скориніна-Погребна О. В., д. соціол.н., професор кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОК З НЕВРОТИЧНОЮ ПОВЕДІНКОЮ В КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В статті представлені особливості поведінки жінок з невротичними симптомами. Проаналізовано їх емоційна та комунікативна сфери особистості. Запропоновано напрями психологічної корекції поведінки жінок в кризовому суспільстві. Описані ризики й особливості взаємодії психолога і жінок з невротичним поведінкою.

Ключові слова: кризовий суспільство, жінка, невротичне поведінка, психологічне консультування, страх, тривожність.

В статті представлені особливості поведінки жінок з невротичними симптомами. Проаналізовані їх емоціональна і комунікативна сфери особистості. Предложено напрямки психологічної корекції поведінки жінок в кризовому суспільстві. Описано ризики і особливості взаємодії психолога і жінок з невротичним поведінням.

Ключевые слова: кризовое общество, женщина, невротическое поведение, психологическое консультирование, страх, тревожность.

Постановка проблеми. Сучасний стан українського суспільства створює умови для становлення нової соціальної суб'єктивності особистості. Відбуваються руйнування усталених ідентифікативів, перетворення в розумінні соціальних відносин, у сприйнятті держави і свого місця в ньому. У зв'язку з цим зростає інтерес до ЗМІ в спробі вирішити виникаючі внутрішньоособистісні суперечності і зорієнтуватися в навколишній реальності. Але потік інформації, який надходить до сприйняття людини, настільки великий, що часто його не вдається обробити. В результаті, замість відповідей на виникаючі питання, формується ще більше нерозуміння в кризовій ситуації. Це сприяє формуванню інформаційної кризи. Як правило, виникає велика кількість зайвої інформації, це значно порушує адекватну оцінку корисного матеріалу. Крім того, має місце економічна і соціальна кризи, на тлі яких інформаційна криза є вже наслідком.

Поточна глобальна українська криза значно підірвала механізми психологічного захисту людей, і вирішувати цю проблему лише на психологічному рівні недостатньо. Але, тим не менш, психологія відіграє важливу роль у допомозі адаптуватися до суспільних процесів.

Особливу увагу привертають психологічні особливості людей при суспільній кризі, оскільки виникає почуття невпевненості, страху за майбутнє, незадоволеності роботою, правовою захищеністю і соціальним станом. І ці особливості небезпідставні, оскільки пов'язані з втраченою робочих місць, зниженням заробітної плати, з неможливістю задовольняти свої потреби звичним чином.

Згідно з опитуваннями соціологів в групі ризику опиняються жінки з невротичним поведінкою.

Метою статті є вивчення психологічних особливостей жінок з невротичними станами в кризовий період в суспільстві.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

1. Проаналізувати суть кризи в Україні на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Визначити наявність невротичних симптомів у досліджуваних жінок, що звернулися за психологічною допомогою.

3. Описати особливості невротичної поведінки жінок в контексті кризового стану суспільства.

4. Запропонувати механізми корекції поведінки для досліджуваних жінок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед зарубіжних вчених проблема невротичного поведінки цікавила Е. Дюркгейма, Р. Мертона, Р. Міллза, Т. Парсонса, А. Подгурецького, Н. Дж. Смелзера, П. Сорокіна, Р. Тарда, Е. Феррі, Е. Фромма та ін.

Із вітчизняних науковців слід назвати А. А. Александрова, Б. З. Братуся, К. І. Божович, С. А. Беличеву, Л. С. Виготського, М. Р. Гернета, Я. І. Гишинського, В. П. Кащенко, В. С. Кона, С. Н. Кудрявцева, Ю. А. Клейберга, В. Т. Лісовського, А. С. Макаренко, В. О. Новікова, А. А. Реана, А. М. Свядоша, А. А. Сукало, С.Т. Шацького, Д. І. Фельдштейна.

Сучасними дослідниками, зокрема, І. В. Овчаренко, описані найбільш поширені і значущі форми неврозів, виділених К. Хорні та названих «великими неврозами» нашого часу. До них відносяться: 1) невроз нав'язливості (пошук любові і схвалення будь-якою ціною); 2) невроз влади-гонитва за владою, престижем і домінуванням; 3) невроз покірності (автоматичний конформізм); 4) невроз ізоляції (втеча від суспільства).

З точки зору Карен Хорні неврози формуються також у випадку, коли людина занадто різко змінює звичний спосіб життя, переходячи в інший соціальний прошарок або переїжджаючи в іншу країну, що відрізняється від попередньої культурою, світоглядом. Сучасне українське суспільство являє собою поле зіткнення кількох культур, часом взаємовиключаючих один одного. Крім того, результати сучасних досліджень дозволяють припустити, що недостатня увага до проблеми формування невротичної поведінки стає фактором ризику в процесі життєдіяльності людини в зрілому віці. Філософський аспект її вчення зазвичай розглядався у рамках психоаналітичного підходу (О. Фенихель, Дж.Браун та ін) або в порівнянні з іншими неопрейдистами (Т. А. Флоренська, Р. Хржановський). Можна відзначити також авторів, які використовували її концепцію психології жінки для пояснення феміністичних тенденцій сучасного життя (Т. А. Ладикіна, А. Щоголів).

Виклад основного матеріалу. У процесі індивідуальної психологічної бесіди з випробуваними жінками з невротичною поведінкою зверталася увага на такі прояви:

– зміна кольору шкіри обличчя: значне почервоніння, поява плям, блідість;

– емоційність погляду: сумовитий невдоволений погляд, гарячі неспокійні очі;

– міміка та її емоційність;

– порушення координації;

–скованість, скутість, метушливість;

–тремор рук.

Найбільш актуальними нам представляються наступні аспекти заявленої проблематики, яким приділяла увагу К. Хорні. Вона відзначала, що характерними для невротичної особистості проявами є:

1. Страх.
2. Безпорадність.
3. Почуття провини.
4. Надмірна залежність від отримання схвалення.
5. Внутрішня незахищеність, емоційна реакція на критику.
6. Невміння будувати довгострокові плани.
7. Порухення в сексуальному житті.
8. Постійне порівняння себе з іншими.
9. Бажання власної унікальності і удачливості.

Страхи невротичних жінок характеризуються неусвідомленістю їх змісту. Вони можуть виникати як від прямих, так і непрямих причин, але проявляються як правило в тілесних реакціях без раціонального їх пояснення. Тілесні реакції страху спостерігаються в діафрагмальному і шийному м'язовому сегменті. Це відчуття тиску, розпирання, спеки, хвилеподібного скорочення м'язів. На відміну від адаптивної особистості, у якій страх, тривога проявляються як об'єктивна реакція на небезпеку, тривожність невротичної особистості є необґрунтованою. Вона пов'язана не з реальною ситуацією, а тільки з уявленням про неї. У зв'язку з цим основним засобом роботи зі страхами і тривогою подібного роду є вміння бачити зв'язки, що існують між загальними подіями у суспільстві і приватними явищами в житті людини. Необхідно зрозуміти, якими шляхами кризові явища нашого часу створюють особисті труднощі. Насамперед, вони підсилюють страх, почуття неповноцінності, неконструктивний характер поведінки особистості. Необхідно виробити у особистості з невротичною поведінкою розуміння соціальних причин того, що відбувається в суспільстві, максимально переключити її зі своєї відповідальності за суспільні перетворення на раціональне осмислення подій.

В процесі психологічного консультування виявлялися раціональні причини страху. Один з основних страхів – це страх приймати відповідальні рішення. У зв'язку з кризовим станом суспільства, відбувається перебудова всіх сфер життя людей, для адаптації до нових умов необхідно приймати рішення різного характеру. Найбільш актуальним питанням на сьогоднішній день є рішення про зміну місця проживання. Наступними за значущістю можна визначити рішення, що стосуються професійної сфери через незадоволення матеріальним становищем: зміна роботи, закриття/відкриття ПП, зміна напрямку діяльності. Значна частина опитаних жінок озвучили страх втрати життєвої стабільності, страх бідності, страх смерті свого або своїх близьких, страх руйнувань

свого житла. Відсутність соціальної захищеності є потужним чинником, який посилює їх невротичні прояви.

Для жінок з невротичною поведінкою характерно стан безпорадності, вони щиро вважають себе жертвами обставин і шукають винуватців своєї неспроможності вирішувати проблеми. Виявлено, що основна маса опитаних жінок приписують суспільству відповідальність за те, що відбувається в їх житті. Виникає агресивна реакція на правлячу еліту, на суспільну ситуацію, на життя в цілому. Звинувачення йдуть у бік всіх і все, а це є поясненням невротичної поведінки. Це часто є причиною сімейних конфліктів, оскільки жінки з невротичними симптомами схильні перекладати відповідальність за свою долю на своїх чоловіків, постійно висуваючи їм претензії і звинувачуючи в бездіяльності. Причому форми сімейної комунікації, як правило, двох видів: або істеричні, або агресивні. Подібна поведінка створює нові проблеми: безперервно виникають сварки з оточенням, що підсилюють ізоляцію. В результаті посилюються особисті труднощі, і йдуть нові невдачі.

Ще однією особливістю відносин, які характеризують жінок з невротичною поведінкою, є ставлення до сексуального життя. Спостерігаються дві полярні позиції: перша — надмірна активність, і протилежність — повна заборона на сексуальне життя.

Разом з цим виникає почуття провини, яке пригнічує і формує постійну самокритику і самоприниження. Глибокі роздуми про свої недоліки і негідну поведінку створюють уявлення про заслужене покарання у вигляді тих негативних подій, що відбуваються у житті. Особистість з невротичними симптомами в боротьбі зі своїми внутрішніми конфліктами переносить багато страждань, які проявляються не тільки емоційно, але і на рівні фізіології. Будь-які прояви даних страждань мають в своїй основі вторинну вигоду. Наприклад, щоб підтвердити своє право на безвідповідальність, емоційність, імпульсивність у вчинках.

Усвідомлення своєї безпорадності формує ідею про власну неповноцінність, яка досить болісна для невротика. Але в той же час, це може послужити мотивацією для активізації внутрішніх ресурсів, щоб змінити свою поведінку і вдосконалити сприйняття реальності.

Людина соціальна, вона прагне до підтримання соціальних зв'язків з іншими людьми, але для неї важливо і самоствердження в значимому для себе соціумі. Виникає глибокий внутрішньоособистісний конфлікт: з одного боку є бажання бути прийнятою в оточенні, проявляти себе, прагнення бути кращою за інших, успішніше, унікальніше, а з іншого — відхід від відповідальності, прагнення до ізоляції у ситуаціях, якщо не виходить підвищити почуття власної значущості за рахунок комунікації. На даному етапі розвитку суспільства у жінок з невротичною поведінкою особливу актуальність набуває теорія соціального порівняння Л. Фестингера, причому еталоном виступають, як правило, елітні пред-

ставники суспільства. Але оскільки, в даному випадку, еталонний рівень складно досягти, це посилює прояв невротичних станів і носить неадекватний характер. Це, так зване, невротичне суперництво, яке передбачає вороже ставлення до кожного, хто в кращих умовах існування.

Особисті установки, норми і цілі виникають не з біологічних потреб організму. Вони виникають насамперед із суспільних відносин і суспільних потреб. Особисті установки є відображенням у свідомості і вчинках індивіда громадських установок. В залежності від психологічного стану особистості відбувається заломлення суспільних установок, і часто на їх основі формуються цілі. Невротичні особистості не вміють будувати довгострокові плани, вони схильні до миттєвих спонукань і дуже комформні, тобто схильні орієнтуватися на думку більшості. Надмірна залежність від отримання схвалення заважає нормальному життю і не дозволяє адекватно оцінювати дружбу, любов і прихильність. Одна з основних тенденцій поведінки полягає в орієнтації на інших. В результаті виникає дві лінії поведінки. Перша пов'язана з постійним нав'язуванням своєї допомоги іншим, орієнтація на потреби оточуючих і спроба спрямувати свою активність на їх задоволення. У відповідь з боку оточуючих очікується подяка і безумовне схвалення, що далеко не завжди відповідає дійсності. Це, в свою чергу, формує нові складнощі в поведінці невротичних жінок: розчарування в людях, знецінення себе і своїх вчинків, підвищена самокритика з постійним питанням «що в мені не так».

Друга лінія поведінки кардинально протилежна. Жінка з невротичною поведінкою стає надмірно егоцентричною. Вся її активність спрямована на задоволення своїх потреб, які охоплюють різні життєві сфери. Від оточуючих очікується захоплення і похвала, але цього не відбувається. Часто задоволення власних потреб пов'язано з використанням інших людей у своїх цілях, що викликає у них неоднозначну реакцію. І знову невиправдані очікування і розчарування.

Першопричиною невротичної поведінки служить яка-небудь ситуація, що викликає надмірно сильні, яскраві емоційні переживання, серйозне нервове, психологічне перенапруження. Але не всі життєві події призводять до негативного стану, важливо також наявність внутрішньої схильності до виникнення неконструктивної поведінки. Ця схильність, в свою чергу, пов'язана з вродженими особливостями нервової системи, вихованням, поточним станом здоров'я та іншими фізіологічними, соціальними, психологічними чинниками. Важливо і те, наскільки значущим для людини є зовнішня обставина, подразник. Тому відповідальність за повернення до адекватних форм поведінки і зняття фізіологічних симптомів, в основному, полягає на особу. Часто людина не може самостійно впоратися з напруженим станом, оскільки включаються захисні механізми особистості, які не дозволяють заподіювати дискомфорт психіці. А робота над собою, як правило, завжди йде через кризу:

необхідно усвідомлення та опрацювання проблемних ситуацій, що породили неконструктивний стан.

У всіх піддослідних жінок з невротичним поведінкою простежувався невіра у власні сили, сумніви в можливості повернення до конструктивного способу життя. Подолати стан безнадійності і, як наслідок, пасивний стан – перше завдання в комплексі психологічної корекції особистості.

Прихід на консультацію – це важливий крок в роботі над собою, але він буде непродуктивним і поверхневим, якщо не закріпити його правильним підходом до вирішення проблем та покладанням відповідальності за раціональність поведінки на саму жінку.

Прийняття рішення працювати над собою, конкретні рекомендації психолога, як це робити для вирішення проблем, що турбують клієнта, може вселити в нього нову надію, дозволяючи йому робити нові спроби вирішення цих проблем і заохочуючи його до цього. Але боротьба з невротичними симптомами – це тривалий процес. Тілесні реакції не зникають швидко, це служить причиною втрати надій на повернення до конструктивної поведінки. У цей період психологу необхідно постійно знаходитися в контакт з клієнтом, здійснюючи підтримку, підбадьорювання і з раз у раз пояснювати причини тривалого дискомфортного стану. Це дає можливість клієнтові, зокрема, жінці з невротичним поведінкою висловитися, відчувати прийняття психологом, незважаючи на її особливості, відчувати відповідальність за свої дії. У даному діалозі у особистості з'являється можливість прямо говорити про свій стан, про себе і отримувати схвалення за цю модель поведінки. А як вже зазначалося вище, для невротичної особистості це одна з важливих потреб.

Якщо допомогою переконань, навіювань, бесід і т. п. вселити в клієнта надію на продуктивну роботу, тоді він зможе ігнорувати деякі симптоми, які викликають занепокоєння, або вони можуть навіть зникнути. Це може допомогти йому у вирішенні дійсних проблем, відволікаючи його від повного зосередження на симптоматичних проявах.

Виявлення й обговорення дійсних проблем клієнта, викликають зміни в його свідомості та поведінці - це основна сутність змін, що ведуть до продуктивної взаємодії. Психокорекційний вплив розширює свідомість і змінює поведінку. Він служить для невротичної жінки тим, чим для конструктивної особистості служить звичайний життєвий досвід. Його слід розглядати як особливий тип життєвого досвіду, який необхідний для зміни тих концепцій і особливих процесів мислення, які характерні для невротика. Тому корекція в основному є процесом спеціалізованого навчання, і ефективність залежить від того, наскільки спотворене розуміння клієнтом дійсності приведено у відповідність з дійсними життєвими чинниками.

Таким чином, психокорекційна робота з жінками з невротичною поведінкою полягає:

- в необхідності змінити свою фактичну поведінку, звернувши її в конструктивну соціальну практику;
- у виправленні невірних уявлень про оточуючих людей і суспільні відносини;
- у формуванні здатності розуміти своє власне місце в суспільному процесі;
- у навчанні аналізувати і розуміти себе самого з декількох позицій;
- у необхідності змінити деструктивну систему установок на більш адекватну, в результаті чого змінюються мотиви та емоції;
- у виробленні установок, які активно включають особистість у конструктивну суспільну діяльність;
- у сформуванні мислення так, щоб умовиводи відповідали життєвим фактам. Це означає, що клієнт повинен навчитися більш точному і логічного методу мислення;
- у навчанні відстежувати риси особистісної незрілості.

Висновки. Зміни невротичної поведінки у жінок не можуть бути здійснені за допомогою окремих порад, рекомендацій і вказівок на невідомі їм життєві факти. Вони не зміняться під впливом простої логіки. В основному консультування спрямоване на процес навчання і перенавчання. Але, поряд з цим, необхідний пошук глибинних причин тих чи інших установок і форм поведінки, їх опрацювання в контексті минулого досвіду. Важливими є техніки, які дадуть ресурсну підтримку.

Але виходячи з сучасної кризової ситуації в суспільстві існує ряд причин, що ускладнюють ефективність роботи з жінками з невротичною поведінкою.

По-перше, вони все ще продовжують жити в тому самому суспільстві та під впливом тих самих сил, в результаті яких склалася їх специфічна поведінка.

По-друге, збереження усталеної поведінки представляє для них деякі переваги, тому зміни в поведінці можуть позбавити їх цих переваг.

По-третє, можуть існувати серйозні економічні та соціальні труднощі, які перешкоджають досягненню бажаних цілей і не так просто вийти з цієї ситуації.

У зв'язку з цим, психокорекційна робота з невротичними жінками має ряд ризиків, пов'язаних із поверненням їх стану після закінчення якогось періоду часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Делягин М.Г. Мировой кризис: общая теория глобализации / Делягин М.Г. – Москва : ИНФРА-М, 2003. – 768 с.
2. Менделевич Д.М. Клинический опросник для выявления и оценки невротических состояний / Д.М. Менделевич // Клиническая и меди-

цинская психология: [учебное пособие /ред. В.Д. Менделевич]. – М., 2005. – 432 с.

3. Хорни К. Невротическая личность нашего времени / Карен Хорни. – СПб.: Питер, 2002. – 224с.

УДК 159.9:159.94

Снісаренко А.Г., к. психол. н., доцент, доцент кафедри психології та педагогіки Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗУ

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙУ СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті проаналізовано наукові дослідження мотивації професійної діяльності працівників ризиконебезпечних професій у працях вітчизняних та зарубіжних учених. Визначено проблемні аспекти щодо вивчення професійної мотивації таких особистостей.

Ключові слова: мотив, професійна мотивація, працівники ризиконебезпечних професій.

В статье проанализированы научные исследования мотивации профессиональной деятельности работников рискоопасных профессий в работах отечественных и зарубежных ученых. Определены проблемные аспекты по изучению профессиональной мотивации таких личностей.

Ключевые слова: мотив, профессиональная мотивация, работники рискоопасных профессий.

Постановка проблеми. В умовах реформування правоохоронних, пожежно-рятувальних та військових підрозділів, проблема професійної мотивації як чинника підвищення ефективності професійної діяльності їхнього особового складу набуває вагомого значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Комплексність, теоретична і практична значущість проблеми мотивів професійної діяльності визначили широту та інтенсивність її дослідження не лише у психології, а також у соціології, менеджменті та педагогіці. Так, значна увага приділялася вивченню природи мотивів (В.І. Барко, С.В. Венедіктов, В.О. Климчук), закономірностям формування мотиваційної сфери особистості (Г.В. Капосльоз, В.О. Лефтеров, А.В. Шленков), зв'язку мотивації з психічними процесами, емоціями та почуттями (J.W. Atkinson, H.A. Wainer). Має свою специфіку вивчення професійної мотивації в інженерній психології (А.О. Авершин, С.П. Бочарова, Ю.Л. Трофімов), юридичній психології (О.М. Бандурка, О.В. Землянська, О.М. Столяренко), психології діяльності в особливих умовах